

લોકગીત

લોકગીત કોઈ કવિનું સર્જન હોતું નથી. લોકો દ્વારા કંઠોપકંઠ ઊતરી આવતું ગીત છે. એના પાઠમાં સમયાંતરે ફેરફારો પણ થતાં રહે છે.

ગોપીના કૃષ્ણપ્રેમને વ્યક્ત કરતા આ લોકગીતમાં ગોપીની કૃષ્ણમયતા બખૂબી વ્યક્ત થઈ છે. મોરલીએ ગોપીનું મન હરી લીધું છે. ગરબો ઘેલો થયો છે. મોરલીના ઘેરા ગૂઢ નાદથી વિહ્વળ બનેલી ગોપી સુધબુધ ગુમાવી, મા-બાપને ભૂલીને, બાળકોને રડતાં મૂકીને, ઘરનાં સઘળાં કામ પડતાં મૂકીને દોડી જાય છે. ઈશ્વરપ્રાપ્તિની ઘેલછામાં રહેલો નર્યો ત્યાગ અને અનન્ય ભક્તિ ભાવનાનો બોધ સુપેરે વ્યક્ત થાય છે. ‘ક્યાં રે વાગી !’ની ધ્રુવપંક્તિમાં પુનરાવર્તિત થતો ઉદ્ગાર પ્રભુપ્રેમની તાલાવેલીનો અણસાર આપે છે. કૃષ્ણમય બનેલી ગોપીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ‘અહીં-તહીં-સઘળે’ વિસ્તરતા દેખાય છે.

કાન, તારી મોરલીએ જ રે, મારાં મન હેર્યાં,

સમી સાંજની જ રે, વજોગણ ક્યાં રે વાગી !

ગૂઢા રાગની જ રે, મોરલી ક્યાં રે વાગી !

મધરાતની જ રે, અભાગણી ક્યાં રે વાગી !

સરવા સાદની જ રે, મોરલી ક્યાં રે વાગી !

કાન, તારી મોરલીએ જ રે ગરબો ઘેલો કીધો. – સમી સાંજની

કાન, તારી મોરલીએ જ રે સૈયરુંનો સાથ મેલ્યો. – સમી સાંજની

કાન, તારી મોરલીએ જ રે મા ને બાપ મેલ્યાં. – સમી સાંજની

કાન, તારી મોરલીએ જ રે રોતાં બાળ મેલ્યાં. – સમી સાંજની

કાન, તારી મોરલીએ જ રે કોઠીએ કણ ખૂટ્યાં. – સમી સાંજની

શબ્દ-સમજૂતી

સમાનાર્થી શબ્દો/શબ્દાર્થ

હેર્યાં હરી લીધાં, ચોરી લીધા; વજોગણ વિરહિણી; સમીસાંજ સંધ્યાકાળ, સાંજની વેળા; સૈયર સહિયર સાદ અવાજ; ગૂઢ ગહન

તળપદા શબ્દો

મેલવું મૂકવું, છોડી દેવું; કણ (અહીં) અનાજ, ધાન

શબ્દસમૂહ માટે એક શબ્દ

રાત્રિનો મધ્યભાગ - મધરાત; અનાજ ભરવાનું માટીનું મોટું વાસણ - કોઠી

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નો સાથે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી ખરાની (✓) નિશાની કરો.

(1) કાવ્યનાયિકા પર કાનાની મોરલીની શી અસર થઈ છે ?

(a) સ્તબ્ધ બનાવી દીધી (b) મન હરી લીધું (c) ભાન ભૂલાવી દીધું (d) રાસ રમવા લાગી

(2) કાનાની મોરલીએ કોણ ઘેલું બન્યું ?

(a) ગોપાળો (b) ગોપીઓ (c) ગાયો (d) ગરબો

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

(1) કાવ્યમાં મોરલીના રાગને કેવો કલ્પો છે ?

(2) ગોપીએ કોનો સાથ છોડ્યો ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

(1) મોરલીના સાદની ગોપીઓના મન પર કેવી અસર થાય છે તે વર્ણવો.

(2) શ્રીકૃષ્ણની મોરલીને કવિએ અભાગણી કેમ કહી છે ?

4. નીચેના પ્રશ્નનો સવિસ્તાર ઉત્તર લખો.

(1) ‘ક્યાં રે વાગી’ – કાવ્યનો ભાવાર્થ સમજાવો.

વિદ્યાર્થી-પ્રવૃત્તિ

- લોકગીતો ગાવાની સ્પર્ધા રાખો.
- ઈન્ટરનેટના માધ્યમથી બીજાં લોકગીતો મેળવી સાંભળો.
- ઝવેરચંદ મેઘાણીનો કાવ્યસંગ્રહ ‘રઢિયાળી રાત’ મેળવી તેમાંનાં લોકગીતોનો પરિચય મેળવો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

ઘણીવાર કવિ કાવ્યની આંતરગૂંથણી માટે લોકપરંપરાને અનુસરતા હોય છે. આ લોકગીતમાં પણ વારંવાર ‘જી રે’નો ઉપયોગ થયો છે. આ ‘જી રે’ કાવ્યને લય અને ગતિ આપે છે, સાચોસાચ કાવ્યગાનને પણ સુંદર બનાવે છે.

‘સમી સાંજની જી રે, વજોગણ ક્યાં રે વાગી’

આ પંક્તિ ધ્રુવપંક્તિ છે. તે ભાવની અભિવ્યક્તિનું મહત્વનું અંગ છે. એનાથી કૃષ્ણની મોરલીની જે અસર થાય છે તે અસરનું દૃઢીકરણ થતું રહે છે.

‘મોરલી ક્યાં રે વાગી !’ આ પ્રશ્ન અહીં વારંવાર પૂછાયો છે છતાં તેની સાથે પ્રશ્નાર્થચિહ્ન નહિ, ઉદ્ગાર ચિહ્ન મૂકાયું છે જે બતાવે છે કે અહીં મુખ્ય ભાવ સવાલ પૂછવાનો નહિ પણ આશ્ચર્યનો છે.

મોરલી માટે વજોગણ, અભાગણી, ગૂઢ રાગની, મધરાતની, સરવા સાદની- જેવા શબ્દો વપરાયા છે, જે મોરલીની વિશિષ્ટતા અને અસરકારકતા બતાવે છે. શબ્દોની આ વિવિધતાની અસર ધ્યાનમાં લો.

શિક્ષકની ભૂમિકા

- કૃષ્ણની મોરલીનો જાદુ અનેરો હતો. જ્યારે જ્યારે મોરલી વાગે ત્યારે જાણે સંમોહન થતું હોય તેમ ગોપીઓ હાથમાં લીધેલાં કામ, આસપાસની વ્યક્તિ, વાતાવરણ, સંબંધો બધું ભૂલીને વાંસળીના સૂરમાં લીન બની જાય છે તે બાબત સ્પષ્ટ કરવી.
- મોરલી માટે મનહર, વિજોગણ, અભાગણ જેવાં વિશેષણો વિશે ચર્ચા કરવી.
- બંસીબોલના કવિ દયારામનાં પદો, લોકગીતો અને અન્ય કવિઓના વાંસળી વિશેનાં કાવ્યોના સંદર્ભો રજૂ કરી શિક્ષણકાર્યને વધુ સમૃદ્ધ અને રસપ્રદ બનાવવું.

